

סימן מ

טעם אכילת תפוח בדבש בראש השנה

מבואר דבר"ה סימנא מילתא - לעניין מה לאכול ומה שלא לאכול, ובוודאי שמן הנכון שלא לאכול ענבים, שגרמו קללה לעולם ביום הזה.

וכשהזכיר כן רבנו (הגרי"ד זצ"ל) שאלו אחד מהשומעים, דא"כ אין לאכול ג"כ תפוח, דהלא עץ הדעת תפוח היה. וענהו רבנו תכף ומיד, דזה בודאי אינו נכון, אלא דלחד מ"ד אתרוג היה, ואתרוג בלשון התנ"ך נקרא תפוח, והנוצרים בבלו תפוח של תנ"ך בתפוח של היום. דבזמן התנ"ך הרי לא היו בכלל (מה שנקרא אצלנו) תפוחים בארץ ישראל, ובשיר השירים נזכר שריח אפך כתפוחים, ובודאי כוונת הפסוק לאיזה פרי הדר (ציטרוס), שהריח הולך למרחוק, ועיין תוס' סוף תענית (כ"ט ע"ב ד"ה של תפוחים) שהביאו בשם יש מפרשים דכוונת תפוחים דקרא היינו אתרוגים".

ואכן בגמ' בכריתות (דף ו' ע"א) שבה מוזכר המנהג לאכול "סימנים" בר"ה, ושם מפורטים הסימנים - לא נזכרה אכילת תפוח בדבש. אך הטור (או"ח סי' תקפ"ג) לאחר שהביא את מנהג הגמ' כתב: "ומזה רבו המנהגים כל מקום ומקום לפי מנהגו, כמו באשכנז שרגילין לאכול בתחילת הסעודה תפוח מתוק בדבש לומר תתחדש עלינו שנה מתוקה".

ובדרכי משה (שם אות ג') הביא בשם

שאלה:

א. מהו המקור ההלכתי לאכילת תפוח בדבש בר"ה ומה עניינו?

ב. בסידור 'עולת ראייה' למרן הרב זצ"ל (ח"ב עמ' שי"ט) מובאים ה"סימנים" השונים וה"יהי רצון" של כל אחד מהם. הסימנים מסודרים שם לפי הסדר הבא: תפוח בדבש, רוביא, כרתי, סילקא, תמר, קרא, רימון, ועוד. נשאלת השאלה: היאך ייתכן שאכילת התפוח בדבש קודמת לאכילת התמר והרימון, והרי נפסק בשו"ע (או"ח סי' רי"א א') שאם היו לפניו מיני פירות הרבה, אם ברכותיהם שוות ויש ביניהם ממין שבעה - מקדים מין שבעה אע"פ שאינו חביב כמו המין האחר? (וכן כתב בלוח א"י לגרי"מ טוקצינסקי זצ"ל).

תשובה:

א. המקור לאכילת תפוח בדבש בר"ה

בספר 'נפש הרב' לרב צבי שכטר שליט"א (עמ' ר"ט סעיף כ"ה) מובא:

"שמעתי פעם מרבנו (הגרי"ד סולוביצ'יק זצ"ל) שמנהג הגר"א היה שלא לאכול ענבים בר"ה, דלחדא דעה עץ הדעת גפן היה, עיין גמ' סנהדרין (דף ע') ובר"ה נברא האדם, ובו ביום נצטווה, ובו ביום חטא (עיין ר"ן פ"ק דר"ה שהביא כן מהפסיקתא), ובגמ' כריתות (דף ו' ע"א)

(דף פ"ח ע"א): "א"ר חמא ברבי חנינא: מהו דכתיב (שיר השירים ב'): 'כתפוח בעצי היער כן דודי בין הבנים?' למה נמשלו ישראל לתפוח? לומר לך, מה תפוח זה פריו קודם לעליו אף ישראל הקדימו נעשה לנשמע". וכתב רש"י (ד"ה פ"ו): "כך דרכו, וחלוק משאר אילנות, חנטת פירותיו קודם לעליו". ובתוס' (שם ד"ה פ"ו) הקשו בשם ר"ת - שהרי אנו רואים שעץ התפוח גדל כשאר אילנות? ומתמצים: "דתפוח היינו אתרוג, וריח אפך כתפוחים" מתרגמינן כריחא דאתרוגא, ומסבירים התוס': שמכיוון שהאתרוג דר באילנו משנה לשנה, פירות השנה הקודמת קודמים לעלי השנה החדשה. ולענייננו - ניתן להביא ראיה גם מדברי התוס' הללו שתפוח פירושו אתרוג. [ה'בן איש חי' בספרו 'בניהו' מקבל את מסקנת התוס' ש"תפוח" המוזכר בתנ"ך היינו אתרוג, אך אינו מקבל את הסברם היאך חנטת האתרוג קודמת לעליו, וז"ל: "ומה שתירץ ר"ת ז"ל דתפוח זה אתרוג... הנה זה אמת. אך מה שכתב שפריו קודם לעליו מפני שדר באילן משנה לשנה וכו' הנה זה תימה מאד. חדא: מה לנו לאותם שהיו בראשונה, והלא כל שנה העלין החדשים קודמים לפירות החדשים". עוד מקשה 'בניהו' על דברי התוס' מבחינה מציאותית - שלא מצינו בעץ האתרוג נשירה של העלים, וכמו שהאתרוג דר באילן משנה לשנה כמו"כ גם העלים דרים באילן "ולא ימצא שום אילן פירותיו דרין בו, ואין עלין דרין בו, ואיך אומר פירותיו קודמים לעליו?".

לכן מציע 'בניהו' (שם) ביאור מחודש,

המהרי"ל (הל' ר"ה סי' ו'ז) את הטעם לדבר וז"ל: "ומה שלוקחין תפוח כדי לרמוז על שדה תפוחים הידוע הנרמז במקרא (בראשית כ"ז, כז) "ראה ריח בני כריח שדה" (תענית דף כ"ט ע"ב)". וכוונתו לגמ' בתענית (שם) הדורשת פסוק זה: "אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב: כריח שדה של תפוחים".

טעמו של המהרי"ל צ"ע: וכי מהו ההקשר בין שדה התפוחים שבברכת יצחק ליעקב ובין ראש השנה? על כך עונה הגר"א בביאורו לשו"ע (או"ח סי' תקפ"ג ד"ה תפוח): "... כריח שדה ומתרגמינן חקל תפוחים והיה בר"ה כידוע". הגר"א מביא בשם הזוהר שברכת יצחק ליעקב הייתה בר"ה ואז הריח את בגדיו שהיו כריח שדה תפוחים, ועל כן אנו נוהגים לאכול תפוח ביום זה. ולקמן נבאר את העניין ואת הקשרו לר"ה.

דברי המהרי"ל, שאכילת הפרי הנקרא בימינו "תפוח" היא סימן לריחו של התפוח המוזכר בתנ"ך, סותרת לכאורה את דברי הגרי"ד סולוביצ'יק זצ"ל שטען שהפרי שנקרא בימינו "תפוח" איננו התפוח המוזכר בתנ"ך וזהו זיהוי מוטעה שנעשה ע"י הנוצרים! ואם כן קשה, הייתכן שהמהרי"ל הלך שולל אחר טעותם? ואכן תוס' בגמ' בתענית (שם ד"ה של תפוחים) כתב: "יש מפרשים 'כתפוחים' - כריח אתרוגים". אך אם כן מדוע איננו אוכלים אתרוג בר"ה כדי לתת סימן לריחו של שדה התפוחים? ראיה נוספת לזיהויו של ה"תפוח" המוזכר בתנ"ך כאתרוג יש להביא מן הגמ' בשבת

**ב. קיומו של מנהג
לאכול אתרוג בר"ה**

אם אכן פירושו של "שדה תפוחין" הוא שדה אתרוגים, כדברי התוס', והסיבה לאכילת תפוח בר"ה הוא מפני שברכה זו שברך יצחק את יעקב הייתה בר"ה, א"כ מן הראוי היה לקיים את מנהג אכילת תפוח בדבש המוזכר בגמ' באכילת אתרוגים!

ואכן גרסת הטור (או"ח סי' תקפ"ג) לגמ' בבכריות (דף ו' ע"א) היא: "אמר אביי, השתא דאמרת סימנא מלתא היא, יהא איניש רגיל למיכל בריש שתא אתרוגא, קרי, רוביא, כרתי, סלקא ותמרי. רוביא... ירכו זכויותינו, כרתי - יכרתו שונאינו, סלקא - יסתלקו אויבינו".

אמנם הב"י על אתר (ד"ה ומ"ש רבינו אתרוגא) באיזכור האתרוגא בגרסת הגמ' העיר על דבריו: "ליתיה בגמרא בנוסחי דידן". אך נראה שבנוסח שהיה לפני הטור כך היה כתוב. ואם "תפוח" פירושו אתרוג כדברי התוס' הנ"ל, א"כ מובנת סיבת האכילה של האתרוג בר"ה, עפ"י ביאור הגר"א - שיצחק הריח שדה תפוחים בר"ה ואז בירך את יעקב.

ואכן ה'שדי חמד' (מערכת ר"ה סי' ב' אות ד' ד"ה ואם יש לאכול אתרוג) דן בשאלה האם יש לאכול אתרוג בר"ה. והביא את גרסת הטור והוסיף:

"ובספר 'יוסף את אחיו' (דף ו' אות ח') כתב הרב טעם לאכילת אתרוג בליל ר"ה, לפי שאמרו בפרק הרואה (דף ז' ע"א) הרואה אתרוג בחלום הדור הוא לפני קונו. ולכן סימנא מילתא לאכול אתרוג ולומר

שלפיו קדימת החנטה לעלים באתרוג אין הכוונה לקדימה בזמן, אלא לקדימה בראייה - "כי מחמת גודלו של פרי האתרוג אז כשאדם בא מרחוק רואה את הפירות קודם שיראה העלין מחמת גודלן של פירות. ועל הראייה קאמר פירותיו קודמין לעליו...".

ומאחר שה'בן איש חי' (פרשת נצבים שנה א' סעיף ד') מביא את טעם המהרי"ל כטעם אכילת תפוח בדבש, וז"ל: "וכתבו האחרונים ז"ל הטעם שמביאין תפוח רמז לחקל תפוחין קדישין בסוד "ראה ריח בני כריח שדה" - אם כן שוב חוזרת השאלה: מדוע איננו אוכלים אתרוג כסימן לריחו של שדה התפוחים?

אמנם בספרו 'בן יהודע' (על הגמ' שבת שם ד"ה למה) פירש ה'בן איש חי' שהתפוח המוזכר בתנ"ך הוא התפוח שבימינו, ואת קדימת הפירות לעלים ביאר כקדימת חנטת הפרי לעלים, וז"ל: "פירוש, כשיחנט הפרי עדיין העלין לא נגמרו כל צרכן, אבל ודאי הם (העלים) יוצאין ונראין קודם חנטת הפרי ורק נגמר גידולם אחר חנטת הפרי". (לתיאורו של ה'בן יהודע' קיבלתי הסכמה מחקלאים בני יישובנו העוסקים בגידול תפוחים).

אלא שאת ספרו 'בניהו' כתב ה'בן איש חי' לאחר שחיבר את ספרו 'בן יהודע', ואם כן ייתכן שלאחר זמן חזר בו ופירש שה"תפוח" היינו אתרוג. אלא שצ"ע מתי הופיע ספרו "בן איש חי" ואולי עפ"יז תיושב קושייתנו. וצ"ע ודו"ק].

אחרים נוספים, אך אין הם סותרים לטעם שכתב הגר"א, וחזי לאיצטרופי.

ג. מדוע לא אוכלים ענבים בר"ה

אלא שהטעם השלישי שהביא ה'שדי חמד', שאכילת האתרוג באה לתקן את חטא אדה"ר (למ"ד שעץ הדעת היה אתרוג) קשה, שהרי טעם זה סותר את דברי הגר"א שכתב להימנע מאכילת ענבים בר"ה משום שישנה דעה שעץ הדעת היה גפן וא"כ אכילת פרי זה גורמת לקטרוג! (וכפי שנוהר הגרי"ד סולוביצ'יק זצ"ל שהבאנו לעיל).

דברי הגר"א שלא לאכול ענבים בר"ה הוזכרו בספר 'מעשה רב' (שנכתב ע"י רבי יששכר בער זצ"ל זקן ההוראה בוילנא) בהלכות ימים נוראים (סימן ר"י) שכתב: "בליל שני מברך זמן אף בלא פרי חדש... ואין לאכול ענבים בר"ה והטעם עפ"י סוד". והובא שם ביאור בשם ה'אמרי שמואל' וז"ל: "אולי אל זה רמז לנו רבינו ז"ל, לדברי הזהר להלץ שם, דאילנא דחב ביה אדם קדמאה ענבין הוו... וידוע דאדם הראשון נברא בר"ה ואכל באותו היום מעץ הדעת. והלכך אין לאכול ענבים באותו יום כדי לתקן החטא של אדם הראשון, והבין".

אלא שטעם זה קשה. הרי ישנן ד' דעות מה היה אותו עץ הדעת: גפן, תאנה, אתרוג וחיטה (כמובא בגמ' סנהדרין דף ע; ובבראשית רבה פרק ט"ו). אם כן מדוע לא מצאנו שיש להיזהר מאכילת תאנים או לחם העשוי מחיטה! ומדוע דווקא ענבים ותאנים נאסרו? ועוד קשה – אם עץ הדעת היה גפן, מדוע רק אכילת הענבים נאסרה

יהי רצון שנהיה הדורים במצוות' כמו שאוכלים רוביא ואומרים שירבו זכויותינו וכו'. והוסיף בשם ספר פרי האדמה (לרבי רפאל ב"ר שמואל מיוחס זצ"ל שכיהן כראשון לציון משנת תקט"ז עד פטירתו בשנת תקל"א) "שמנהג עיר קדשנו ירושלים תובב"א לחלק בליל שני של ר"ה אתרוגים כדי לומר שהחיינו. ושכתב ב'מועד לכל חי' שנכון לעשות מאתרוג מתיקה ולכבד בו את הבאים לקבלת פנים בר"ה. וכתב עוד בספר 'יוסף את אחיו' שנראה מדברי הרב 'ראש יוסף' (סי' תקפ"ג) שמנהגו היה לאכול אתרוג, ושנתן טעם לומר ולבקש שנזכה לקיים מצוות אתרוג. ועוד שכמו שאתרוג פרי הדר כן נהיה מהודרים במצוות וכו'. ועוד כדי לתקן חטא עץ הדעת למאן דאמר אתרוג היה. הנה מה טוב לאכול ממנו ביום שקלקל בו ולברך עליו והיינו שיאכלנו קודם הנטילה כדי שיוכל לברך עליו כי הברכה הוא התיקון וכו' אלו תורף דברי רב 'הוד יוסף' שם... ואנוכי הצעיר נער הייתי כשיצאתי מעיר קודשנו ירושת"ו (כבן עשרים) ולא שמעתי מאכילת אתרוג בליל ר"ה (ולברכת שהחיינו בליל שני זכורני שהיו מחלקים זיתים) אבל אין 'לא ראינו' ראייה, וסדהותיה דהאי תנא דידן מרן ה'פרי האדמה' נאמנה. ועם שבהיותנו בחו"ל רחוק לקיים זה כי ביוקר יעמוד לנו ודיינו לקנות אתרוג לקיים מצוות החג אולי נזכה לשוב לארץ הקדושה ושם נוכל לקיים מנהג אבותינו אי"ה".

הרי עדות מגברא רבה שנהגו לאכול אתרוג בר"ה כגרסת הגמ' בכריתות עפ"י הטור. ואמנם ה'שדי חמד' הביא טעמים

או מתקן באור... ואם מתקן באור או ע"י טיגון מברך שהכל... ועל ענבים מדינא אין מברכין עליו בפה"ע עד שיהיה כפול הלבן, דקודם לזה נקרא בוסר. וכיוון שאין אנו בקיאים בשיעור 'פול הלבן' לכן אין מברכין עד שיהיה גדול ביותר. ולכן במדינות אלו שלוקחים ענבים בליל ר"ה לברך שהחיינו ומברכין בפה"ע צריך להודיע שלא יברכו לבטלה אלא יברכו בפה"א".

אמנם טעם זה אינו מתיישב עם האמור במעשה רב', שהטעם הוא עפ"י הסוד, ואילו לדברינו הטעם הוא עפ"י נגלה! לכן מסתבר ביאורו של בעל 'פעולת שכיר' על הגר"א (שם): "זכר לדבר עיין ברכות דף נ"ו ע"ב - הרואה ענבים וכו' בחלום ישכים ויאמר: 'כענבים במדבר', קודם שיקדמנו פסוק אחר: 'ענבימו ענבי ראש' וכו'".

וב'אמרי שמואל' (על 'מעשה רב' שם, סעיף ה') ניסה לחבר בין הטעמים, הסוד והנגלה, וביאר שהסיבה שקיים ספק מה לברך על פרי בוסר היא מפני שאכילתו מזיקה ונחשבת לסימן רע. כראיה לכך הוא מפנה לדברי הזוה"ק (פרשת תרומה דף קמ"ד ע"א): "מאן דחמי ענבין בחלמיה כו' אוכמין בזמנן (פירוש: בגמר פרי) - טבין, דלא בזמנן צריכין רחמי". על פי דברי הזוהר הללו ביאר ה'אמרי שמואל' את הגמ' בברכות - "הרואה ענבים בחלום ישכים ויאמר וכו'", כלומר: שמדובר ברואה ענבים בוסר בחלום, ולפיכך זהו סימן רע ולכן צריך להשכים ולומר פסוק שימתיק את הסימן הרע של החלום. נמצא שהמנהג שלא לאכול ענבים - היינו ענבי

ולא שתיית היין? (וייתכן שזוהי הסיבה שה'אמרי שמואל' ביאר זאת בלשון "אולי", ולא כתב זאת בוודאות.

וע"כ נראה לומר שהסיבה להימנע מאכילת ענבים בר"ה איננה מפני חטא עץ הדעת, דאדרבה, זו אמורה להיות דווקא סיבה לאוכלו בר"ה כדברי ה'ראש יוסף' - כדי לתקן את חטא אדם הראשון דווקא ביום שבו קלקל. והסיבה למניעת אכילת ענבים בר"ה על פי הנגלה היא כפי שמופיעה בספר 'מטה אפרים' (לגאון ר"ז מרגליות ז"ל, סי' ת"ר סק"ו): "יען שבמדינות אלו שאין ענבים מצויים ומביאין ממקומות אחרים ועל הרוב הם בוסר וכו'... אין ליקח מהם משום ספק ברכה וכו'".

כלומר: לפי 'מטה אפרים' הנהיגו שלא לאכול ענבים בר"ה כדי להימנע מספק ברכות, שכן הענבים שבאותו מקום היו בוסר בתקופת ר"ה, ויש ספק האם ברכתם בפה"ע או בפה"א. [השו"ע (או"ח סי' ר"ב ס"א) הכריע שאם ראוי לאכילה ע"י הדחק אפשר לברך בפה"ע. אך ה'ביאור הלכה' (שם ס"ה ושאר כל האילן) חלק וסבר שאין לברך בפה"ע עד שיגיעו לעונת המעשרות, והביא את ביאור הגר"א שס"ל דבענבים אין לברך בפה"ע עד שייראו החרצנין בתוכם וקודם לכן אינו מברך אלא בפה"א, וא"כ הרי זה ספק ברכות. וכן כתב החיי אדם (כלל נ"א ס"ז) והסתפק עוד יותר וכתב: "הפירות בקטנן כל זמן שהם חמוצים אע"ג דמקצת בנ"א אוכלים אותו כך, בשו"ע פסק שאם נאכל ע"י הדחק מברכין בפה"ע, וצ"ע. ונראה לי דאין מברכין אלא שהכל אם לא שבשלך

היין עשוי מענבים בשלות ולא מענבי בוסר).

ד. ממתני החל המנהג
לאכול בר"ה תפוחים של ימינו?

מכל הנ"ל יוצא שהיה ראוי לאכול דווקא אתרוג בר"ה, אם כן כיצד השתרש המנהג לאכול תפוחים של ימינו בראש השנה? ונראה לתרץ כפי שמובא ב'שדי חמד' (שם), שבחול"ל האתרוג היה נדיר ביותר ובקושי זכו להשיגו לכבוד חג הסוכות. ואכן ה'שדי חמד' כתב זאת בהיותו בחול"ל, ולפיכך הוא מסיים ואומר: "אולי נזכה לשוב לארץ הקדושה ושם נוכל לקיים מנהג אבותינו אי"ה". ואף במקומו של הטור לא היו מצויים אתרוגים, ולכן אע"פ שגרסתו בגמ' (בכריתות) הייתה "אתרוגים", הוסיף הטור וכתב מייד לאחר מכן: "ומזה רבו המנהגים כל מקום ומקום לפני מנהגו, כמו באשכנז שרגילין לאכול בתחילת הסעודה תפוח מתוק בדבש לומר תתחדש עלינו שנה מתוקה" (אור"ח סי' תקפ"ג). משמע שהמעבר לקיים את ה'סימן' בתפוחים נעשה מחיסרון באתרוגים. וכן כתב בחידושי הרי"ד במברגר (הובא בילקוט מפרשים בסוף הטור החדש) על הב"י וז"ל: "ואולי דכיון דאתרוג מקרי נמי תפוח ולכן במקומות דשכיחי אתרוגים לוקחין (אתרוגין) מטעם דאיתא (בגמ') בשבת הנ"ל, ובמקומות דלא שכיחי לוקחים תפוח דגם הוא שם אתרוג".

ולפי דברינו לא צריך לומר שלא גורסים בגמ' בכריתות "אתרוגא" כהב"י. אכן הטור גרס זאת, אלא שמכיוון שבמקומו

בוסר ובזה יש טעם ע"פ נגלה (ספק ברכות) וע"פ הסוד (סימן רע). ובפירוש 'מתוק בדבש' לזוהר שם, קישר בין הסימן הרע שיש באכילת ענבי בוסר ובין חטא אדם הראשון - ע"פ דברי הזוהר (שם) האומר שאדה"ר אכל ענבים מרורים, עיי"ש.

[הזוהר (שם) מרחיב ואומר שמי שרואה בחלומו ענבים לבנים - זהו סימן טוב תמיד, ורק הרואה ענבים שחורים - בזמן זהו סימן טוב, ולפני זמנם זהו סימן רע. ומבאר הזוהר דאדה"ר אכל ענבים מרורים והם ענבים שחורים הרומזים למידת הדין שדבקה בהם (הגבורות של המלכות). ויש ענבים לבנים המורים על החסדים והרחמים. לכן ענבים לבנים הם טובים תמיד והשחורים צריכים רחמים כי הם מצד המצוות ומהשפעת כח הדין, ובזמן בישולם הם טובים - כי אז נמצאים כל מיני ענבים וכשגם הלבנים שולטים הכל נמתק כי השחורים נמתקים בלבנים, כי בזמן התעוררות החסד גם הדינים הם צורך לתיקון השכינה והכל הוא תיקון אחד. עיי"ש. וקטונתי מלהבין בדברים עמוקים אלו. ולפי זה הקפידא בר"ה היא רק שלא לאכול ענבים שחורים, והגר"א שלא חילק בזה במפורש - לכאורה מפני שהענבים המצויות בזמנו היו שחורים ורובם היו בוסר].

לאור ביאורים אלו, מובן מדוע הקפידא של הגר"א הייתה דווקא על אכילת ענבים, ולא קשה מדוע לא הקפיד להימנע מאכילת תאנים, חיטים ואתרוגים בר"ה. וכמו כן מובן מדוע לא חשש לשתיית יין בר"ה, למרות שהם עשויים מענבים (שכן

שונאינו, איך נרמז שם שונאינו? דלמא ח"ו להיפך? ותירץ השל"ה (שם): "אלא הענין הוא שאין שום רמז באכילת הפרי רק הפרי הוא סימן שיזכור האדם ויתעורר בתשובה ויתפלל על הדבר הזה. רצוני לומר: כשמשים רוביא על שולחנו ואכלו אז הוא לו למזכיר שיתפלל על שירבו זכויותינו, וכשרואה כרתי אז הוא למזכיר ורמז שיתפלל על הכרתת שונאינו. נמצא העיקר הוא ההתעוררות והתפילה ולאחר שהתפלל ואוכל דבר זה אז הוא רושם שתתקיים תפילתו... וכן לכל הפעולות וההמשכות וכאשר יצטרך חסד ורחמים יתעטף לבנים. ולנו בזה ראיות ברורות מהכהנים שהמשכות מצד החסד ובגדיהם בגדי לבן להורות על השלום... כלל העולה העיקר הוא התפילה ודברים אלו המה למזכיר ולהתעורר מלמעלה".

והוא הדין בענייננו, החשיבות של ה'סימנים' היא לא עצם אכילת הפרי, אלא ההתעוררות והתפילה שהוא גורם, וכשמם כן הם - סימן המעורר את האדם לתשובה ולתפילה על עניין הקשור לשמם.

לאור זאת נראה שאף אם הגר"א, כתב טעם המתאים יותר לאתרוגים כפירוש התוס', אין תמיהה כיצד בפועל אכל תפוחים של ימינו, שהרי העיקר הוא הכוונה, ובימינו תפוח עץ יוצר את אותה הכוונה הראויה.

אמנם למבארים את דברי הגמ' - "ריח שדה תפוחים" כתפוחים שבימינו, כפי שהבאנו מה'בן יהודע' לעיל, א"כ התפוח אינו תחליף אלא עיקר המנהג הנהוג מימות הגמרא, כרמז לברכת יצחק ליעקב, אך בסופו של דבר הכול אחד: הכול בא

באשכנז לא היו האתרוגים מצויים לאכילה בר"ה, לכן הביא את המנהג לאכול תפוח בדבש.

כלומר: התפוח הוא המין הקרוב ביותר לאתרוג, מפני שגם האתרוג נקרא תפוח, ולכן הוא התקבל כתחליף לאתרוג במקומות שלא ניתן היה להשיגו.

ואם נשאל: סוף סוף מה העניין בזה, והרי ע"פ הזוהר, יצחק הריח בראש השנה שדה תפוחים, דהיינו שדה אתרוגים, וזה אינו תפוח של ימינו, וא"כ מה העניין לקחת תפוח של ימינו? והרי זה רק שיתוף השם, ותו לא!

כדי לענות על כך יש להתבונן בכל עניין ה'סימנים' ומשמעותם. מדברי הגמ' בכריתות אנו לומדים שניתן לקחת כל מיני אכילה עם שמות שונים ולומר יה"ר הקשור לשם הפרי אפילו אם שם הפרי הוא בלע"ז, וכמו שכתב הטור (שם): "ובפרובינציא נהגין להביא על השלחן כל מיני חידוש". וכן כתב המ"ב על דברי השו"ע (שם סעיף א') שרגילין לאכול בר"ה רוביא, וכתב המ"ב (שם ס"ק א'): "והוא הדין מה שנקרא בלשונות אחרים לשון רוביה, יאכל כל מדינה ומדינה כלשונה". מכאן שבענייני סימנים דימוי השם הוא הגורם הקובע לאוכלם, ולכן העדיפו את התפוח הדומה לאתרוג בשמו.

דברים אלו מבוארים ביתר ביאור בדברי השל"ה (מסכת ר"ה עמוד הדין ד"ה ז"ל הטור). הקשה השל"ה: "ולכאורה יש להקשות במ"ש 'רוביא' - ירבו זכויותינו, אמת, כי לשון 'רוביא' מורה על ירבו, אבל איך נרמז שם שזכויותינו ירבו? דלמא זכויות דעלמא? וכן ב'כרתי - יכרתו

תפארת... וידוע מה שכתב רבינו האר"י ז"ל דחדשי הקיץ הם בנוקבא, שהיא סוד המלכות, מניסן ועד תשרי; וחדשי החורף מתשרי ועד ניסן הם בדוכרא שהוא סוד התפארת, ולכן בליל ר"ה שהוא התחלת חדשי הדוכרא אוכלין תפוח ששרשו בדוכרא".
ושערי דרשות לא ננעלו...

ה. הקדמת האתרוג לשאר הסימנים

נשאר לנו לברר מדוע כתב מרן הרב קוק זצ"ל בסידור 'עולת ראיה', שמבין כל ה'סימנים' מברכים תחילה על התפוח, והרי בין ה'סימנים' ישנם פירות משבעת המינים (תמר ורימון), ולכאורה היה צריך לפתוח בתמר (הקודם גם לרימון משום קרבתו ל"ארץ")! ואף בלוח א"י לגרי"מ טוקצינסקי זצ"ל כתב (באותיות הגדולות) שמתחילים בתפוח בדבש ורק בסוגריים (באותיות קטנות) העיר בשם הגרי"ח זוננפלד זצ"ל שיש להקדים את התמר לפי שהוא משבעת המינים.
מנהג זה, הטעון בירור, רמוז כבר בדברי הטור (שם) שכתב: "ומזה רבו המנהגים... כמו באשכנז שרגילין לאכול בתחילת הסעודה תפוח מתוק בדבש", ומשמע שב"סימן" זה פתחו את הסעודה ואף הקדימו אותו לשאר הסימנים. וכפי הנראה, הטור סמך את דבריו על גרסתו בדברי הגמ' בכריתות: "אמר אביי, השתא דאמרת סימנא מלתא יהא איניש רגיל למיכל בריש שתא אתרוגא, קרי, רוביא, כרתי, סלקא ותמרי". מדברי הגמ' עולה שהתמר אינו הפותח את סימני החג, אלא האתרוג, ומכאן לכאורה למד הטור שאף

לעורר לתפילה על התגשמות ברכת האבות ועל חידוש שנה טובה ומתוקה. ניש להעיר, כי הגרסה "יה"ר שתחדש עלינו שנה טובה" נכתבה לראשונה בדברי הראשונים המזכירים את תפוחי ימינו, זאת בגלל שלא שייך לומר יה"ר זה על אתרוגים שהם דרים באילן משנה לשנה ואינם מבטאים את התחדשות השנה כמו התפוח שהוא פרי עונתי, ובוודאי שאינם מתוקים. לכן נראה שלמ"ד שבזמן הגמרא אכלו אתרוגים אמרו יה"ר אחר. וב'שדי חמד' מובא שהנוסח שאמרו היה יה"ר שנהיה הדורים במצוות" או "שנוכה לקיים מצוות אתרוג" וכו'.

בין כך ובין כך מהרגע שהונהג לאכול את התפוח המצוי כיום, ממילא נמצאו לו עוד רמזים נוספים. שהרי גם הם מעוררים לתפילה וכוונה כהשל"ה דלעיל. וכך כתב ה'בן איש חי' (פרשת נצבים שנה א' סעיף ד') לאחר שכתב את הטעם שהביא הגר"א:

"ועוד נראה לי בס"ד טעם אחר על פי מה שכתב בזה"ק, (פרשת שמיני, דף מ'), בפסוק (שה"ש ב', ה') "רפדוני בתפוחים" – תפוח אפיק חמרא, ומכיוון רעותא דלא יזיק חמרא, והינו דאוכלין תפוח אחר יין כדי שלא יזיק להם היין, ולכן מנהג בני"א לתת תפוח לתוך כוס היין וכמו שכתוב בספרים. וידוע שהיין הם גבורות, ונמצא התפוח הוא מבשם הגבורות. ועתה בר"ה, כל מגמתנו הוא לבסס ולמתק הגבורות, לכך אוכלים תפוח.

ועוד נראה לי בס"ד טעם אחר – דאיתא בזה"ק (שם) כל הפירות שרשם במלכות, ורק התפוח שרשו בדוכרא שהוא סוד

כדעת השו"ע בסעיף א'. לכן נראה שמכיוון שהגמ' פתחה באתרוג דווקא, מסתבר שיש עניין להתחיל דווקא בו, ועל כן בו אנו פותחים. ולכן כדי שלא להיכנס למחלוקת הפוסקים בסדר הקדימויות, נראה שראוי להקפיד שלא להגיש אל השולחן את התמר ואת הרימון עד לאחר אכילת התפוח ושאר הסימנים (קרא, רוביא וכו'), ובזה יצא ידי כולם.

[ואכן סדר הסימנים המופיע ב'עולת ראי' זהה לסדר בגמ' בכריתות ע"פ גרסת הטור (כשהתפוח מחליף את האתרוג, כנ"ל) בהשמטת "קרי" שכנראה לא היה מצוי, ודו"ק].

ו. הקשר בין "ריח שדה תפוחים" לראש השנה

מאחר שראינו שה'עולת ראי' ועוד פוסקים הקפידו לפתוח דווקא בתפוח, נראה שיש לתת את הדעת מהו עניינו ומדוע הוא כל כך חשוב. כפי שראינו לעיל, אכילת התפוח (או האתרוג) בראש השנה מרמזת על ריח שדה התפוחים שהריח יצחק כאשר יעקב בא 'לגנוב' את ברכת עשו. ננסה לשבר את האוזן בדרך פשוטה בסוד עמוק זה.

בגמ' בסנהדרין (ל"ז ע"א) מובא דרשת ר' זירא על הפסוק: "וירח את ריח בגדיו" – אל תקרי בגדיו אלא בוגדיו. כביסוס לדרשה, מספרת הגמ' (שם) על שכניו הבריונים של ר' זירא, שהיה ר' זירא מקרבם כדי להחזירם בתשובה ורבנן היו מקפידים על כך, ובסופו של דבר, לאחר פטירת ר' זירא, אותם בריונים חזרו בתשובה. מכאן אנו למדים, שגם יהודים

כאשר התפוח מחליף את האתרוג, הוא קודם לכל שאר הסימנים. וא"כ קשה, כיצד הגמ' הקדימה את האתרוג לתמר? כדי ליישב את המנהג, נעיין תחילה בדיני הקדמת שבעת המינים.

השו"ע (או"ח סי' רי"א) כתב בסעיף א' שיש להקדים מין שבעה על פני שאר הפירות, אע"פ שהם חביבים יותר. אך מייד לאחר מכן, בסעיף ב', הביא את דעת הרמב"ם וכתב: "ולהרמב"ם אם היה מין אחד חביב לו יותר בין שברכותיהם שוות בין שאינם שוות בין שיש בהם ממין שבעה בין שאין בהם ממין שבעה מקדים החביב לו אז באותה שעה". וביאר המ"ב (שם ס"ק יב-יג) שדעת הרמב"ם חולקת בשני דברים על האמור בסעיף א': א. חביב עדיף לעולם אפי' על פני שבעת המינים; ב. "חביב" משמעותו המין הנחשק לאכילה באותה שעה, ולא מה שחביב עליו בדרך כלל.

השו"ע אינו מכריע במפורש בין השיטות השונות, ולכן הט"ז (שם ס"ק א') כתב שאין שיעשה שפיר דמי, אך המ"ב (שם ס"ק יג) פסק דהעיקר כדעה הראשונה, להקדים את שבעת המינים, שהיא דעת רוב הפוסקים.

ונראה שהמנהג להקדים את התפוח על פני התמר ע"פ שיטת הרמב"ם והט"ז אינו קשה, שמכיוון שבאכילת התפוח בראש השנה יש עניין מיוחד ע"פ הסוד (ואף הגמ' הביאה אותו בראש הרשימה), נעשה התפוח "חביב" על האדם באותה שעה, ואם כן הוא קודם לשאר הפירות, ואפילו לפירות משבעת המינים.

אך תירוץ זה אינו מיושב לפי פסק המ"ב

לפנימיותם הרשעה, ולכן מתפללים שיכרתו שונאינו ושיסתלקו אויבינו. אך ביחס לאחינו הטועים יש לנו את הכוח למתק כל סירחון יהיה ריחו רע ככל שיהיה.

בר"ה צריך להרים את המבט ולראות את הפנימיות המתוקה של הבוגדים הגרועים ביותר בישראל. ועל זה אנו אומרים ומתפללים "שתתחדש עלינו שנה מתוקה" – שגם היהודים הנראים מקולקלים ומרים ביותר יתמתקו ע"י גילוי פנימיותם, ובזכות תפילה זו אנו מקווים שתפעל בהם לקרבם לאבינו שבשמים.

נדברים אלו תואמים לתפילה על הפושעים המובאת בתפילה זכה. וכן מובא בספר 'תפילה לדוד' (לרבי דוד עמר סי' ר"ב) בשם האר"י, שמר"ה עד יוה"כ יש להוסיף באמצע ברכת השיבנו "יה"ר מלפניך ה' או"א שתחתור חתירה מתחת כסא כבודך להחזיר בתשובה שלמה כל פושעי ישראל ובכללם תחזיר בתשובה שלמה את פב"פ", וזה מעין כל המתפלל על חברו הוא נענה תחילה. (דברים אלו הובאו ב'חזון עובדיה' ימים נוראים הל' סליחות סעיף כ"א). ועיין באריכות מאמרו של מו"ר הרב יעקב לבנון שליט"א, המובא בספר 'לתשובת השנה' בשער ר"ה מאמר 'פריו מתוק לחיכי', עמ' רכ"ג ואילך]

ז. סיכום

א. אכילת תפוח בדבש בר"ה לא נזכרה בתלמוד, אלא בטור ובמהרי"ל כחלק מאכילת הסימנים בר"ה.

ב. המקור לאכילת התפוח בר"ה נרמז בפסוק: "וירח את ריח בגדיו... כריח

הנראים כלפי חוץ כבוגדים, אין זה אלא מעטה חיצוני, כבגד העוטף את האדם ומסתיר את פנימיותו, ובאמת גם הבוגדים הגדולים הרי הם טהורים וזכים בפנימיותם.

זהו הסוד הטמון בריח בגדיו של יעקב. יעקב נכנס להתברך מפי יצחק אביו כשהוא לבוש בבגדי עשיו. הסוד של ריח שדה התפוחים שהריח יצחק ברוח קודשו, משמעותו היא שהפנימיות הנסתרת גוברת על המעטה החיצוני האופף אותה. כוונתו של יצחק ברוה"ק הייתה שכשם שהברכה חלה על יעקב (כפי האמת הפנימית) למרות היותו עטוי במעשה חיצוני של בגדי עשיו, כך בברכתו לעתיד לבוא כל הפושעים הנראים בוגדים אך בפנימיותם מקננת נשמה יהודית טהורה, ושביגדתם היא רק חיצונית הבאה מהשפעות זרות של הגויים כבגד, אך אינה פנימית.

וכמעשה אבות סימן לבנים – גם אנו בר"ה ע"י התפילה והכוונה שבאכילת התפוח אנו 'ממתיקים' את אותם רשעים מאחינו בית ישראל וחושפים את נשמתם היהודית, וכפי שדרש ריש לקיש (שם) שאפי' ריקנין שבך מלאים מצוות כרימון. בכך אנו מגלים שהחטאים הם רק חיצוניים אך לא טבועים בנפש פנימה. וכשם שיצחק בירך והתפלל על הרשעים בר"ה, וכוונתו הייתה שלעתיד לבוא יתקרבו כל הפושעים ויחזרו בתשובה, אף אנו פותחים את "הסימנים" בתפילה זו.

כדי להבליט את הגישה הזו כלפי הרשעים, אנו מסמיכים לאכילת התפוח את אכילת הסימנים המביעים את יחסנו לגויים הרשעים, שחיצוניותם אכן תואמת

שהגר"א נמנע מלאכול ענבים בר"ה אינה מפני החשש למאן דאמר שעץ הדעת היה גפן, אלא מפני טעמים אחרים, ע"פ הנגלה והנסתר (כמפורט בסעיף ב').

ז. עפ"י הנ"ל, בא"י יש מקום להחזיר את אכילת האתרוג ל"סימנים" בר"ה, וכן כתב ה"שדי חמד".

ח. יש שהקפידו לפתוח את הסימנים בתפוח בדבש דווקא, למרות שאינו משבעת המינים (ומשמע שכך נהג מרן הרב קוק זצ"ל כמובא בסידור 'עולת ראייה', וכן מובא בלוח א"י לגרי"מ טיקוצ'ינסקי).

ט. נראה ליישב, או שהתפוח נחשב ל"חביב באותה שעה" בגלל חשיבותו המיוחדת בראש השנה, ופוסקים כהט"ז והרמב"ם שחביב קודם לשבעת המינים. וכדי לצאת ידי הספק ולנהוג ככל הדעות, יש להגיש אל השולחן את הרימון והתמר רק לאחר אכילת התפוח.

י. ויש שהקפידו לפתוח דווקא בתמר, שהוא משבעת המינים, ונהרא נהרא כפשטיה.

השדה אשר ברכו ה'" וחז"ל דרשו: "כריח שדה תפוחים", ובזוהר מובא שהברכה של יצחק ליעקב היתה בר"ה (הגר"א בביאורו לשו"ע).

ג. התוס' הביא בשם ר"ת ששדה תפוחים הכוונה לפרי אתרוג שהוא בעל ריח טוב וחזק, ולפי פירוש זה היה מקום לאכול בר"ה פרי אתרוג כסימנים. ואכן בגמ' בכריתות עפ"י גירסת הטור "הסימן" הראשון שאכלו בר"ה היה אתרוג.

ד. יש שכתבו שבגלל שהאתרוג לא היה מצוי בחו"ל לכן התחילו באכילת תפוח עץ, שנקרא בפי העם "תפוח", ואין קפידא בכך שאינו התפוח המוזכר בתנ"ך, מפני שהעיקר בסימנים הוא התפילה והכוונה.

ה. מצאנו עדויות שבא"י (שבה מצויים אתרוגים בר"ה) נהגו לאכול אתרוגים בליל ר"ה כאחד הסימנים. והוסיף הרב 'פרי האדמה' טעם לדבר, שזהו תיקון לחטא אדה"ר שאכל מעץ הדעת בר"ה (למאן דאמר שהיה אתרוג) והברכה על הפרי (בתוספת היה"ר) היא התיקון.

ו. עפ"י זה נראה להסביר שהסיבה